

Nova slovenska prozna dela

Viktor
Konjar

Sla po videnju z drugega brega

Andrej Capuder: Iskanje drugega
(Slovenska matica – Ljubljana, 1991)

Izbrani fragment: »... Kar poglej si, Marko, koga je podrl prvi likvidatorski strel. Domačega človeka, katoliškega akademika, ki je za povrh pribeljal v Ljubljano pred Nemci. In staval bi, da je imel sleherni od tistih nekaj tisoč, ki ste jih pomorili v letu dvainštirideset pod postavko razrednega boja, na prstu žulj od rožnega venca. Verska vojna, bratec moj, verska vojna, kaj si boš zatiskal oči. Liberalci, framasoni in Judje, to vaša je osveta! Komuni-
zem, nauk, ki ne zdrži niti enega samega pretresa, pa je zato, da slepi ljudi, ki niso dokončali šol... Saj mi ne boš pravil, da boste znali voditi državo tako, kot ste vse življenje živeli na tuj račun, s tabo vred, moj čislani bratec.«

V svojem razsežno zastavljenem, prek štiristo strani obsegajočem romanesknem tekstu se je Capuder lotil temeljnih enigem zgodovinske in eksistencialne ujme, skozi kakršno se je moralo, z vsemi daljnosežnimi posledicami vred prebijati živo tkivo slovenske bitnosti v polpreteklem polstoletnem obdobju. Vodila ga je sla po drugačni, širše in globlje osvetljeni, bolj objektivni interpretaciji odločilnih dogajanj, skozi katera so stopali – v smrt ali v prežarjeno nadaljnje življenje – pripadniki tega naroda, pri čemer naj bi naštetih atributi opisovanja in razčlenjevanja veljali v primerjavi z ugotovitvami, kakršne nam je v branje in razmislek ponujala (ob vendarle opaznem številu in literarni vrednosti izjem) glavčina dozdajšnjega slovenskega proznega pisanja, osredotočenega k zrcaljenju reminiscenc in spoznanj o vseh teh turbulentnih časih.

Za »moderatorje« svojega videnja dogajanj, ki se v zgodovinopisni in življenjsko spominski mavrici raztezajo od usodnega ideološkega razkola že v predvojnih in še posebej v vojno revolucijskih letih dalje vse do zdajšnjih, aktualnih dni, si je izbral pripadnike razvejane ljubljanske meščanske družine Neubauerjevih. Njihove posamične peripetije in usode ter njihovo celotno dramatično družinsko kroniko si ogleduje prek opisov svojega osebnega, po pisateljski, intelektualni in politični plati povezanega in celo prijateljujočega doumevanja zapletenega človeškega lika pesnika, diplomata, cineasta, v disidentsko skepso nagibajočega se Izidorja, vsekakor kontroverzne osebnosti, ki vsaj posredno sodi v krog tragično razklane in nikoli spet na novo sanirane družine Neubauerjevih. Izidorja razpoznamo kot sinu Sergeja Neubauerja, ki je bil med vojno domobranski polkovnik in hkrati obveščevalec, povezan z Angleži, pač v duhu potreb in ravnjanja svoje »legije«, sicer pa poročen z Izidorjevo materjo, čeprav čustveno, erotično in v vseh ne povsem razvidnih manifestacijah svojega vojaško-obveščevalskega delovanja navezan na družinsko prijateljico, slikarko Ano Marijo, središčni

ženski lik v vsej tej razpredeni družinski mreži. Izidor je o njej pa o svojem očetu in o očetovem enako skrivnostnem bratu Marku Neubauerju ter o vsem, kar so doživeli in prestali v viharju prelomnih časov, predvsem po izpeljanem komunističnem prevratu ob koncu vojne, in po razselitvi vseh njih, ki so se znašli na drugi strani usodne črte ločnice, posnel film, ki si ga pisatelj med obiskom pri njem v Parizu, v njegovem veleposlaništvu, tudi ogleda – ter uporabi prav povzetek scenaristične predloge filma za jedro svoje družinsko-zgodovinske kronike o usodi Neubauerjevih in o vsej vzročno-posledični verigi polpreteklih petdesetih let slovenske zgodovine nasploh.

Pripovedna oziroma analitična zgradba romana je oblikovana modernistično, prek štirih motivno, časovno in celo stilno ubeseditveno raznorodnih poglavij, katerih vsako obravnava drugo in drugačno temo ali tematski sklop.

V prvem izmed razdelkov (katerih vsakega bi bilo nemara mogoče šteti tudi za roman zase) je popisana mladostna stopnja Izidorja, intelektualnega osamljenca, posebneža, neke vrste zastranjenca, čigar čutno in čustveno doživljajski ter še posebej racionalno sondažni vzgibi stremijo h krčevitemu razmisleku o vsem, kar se je prek usode njegovih prednikov ter v njegovi lastni življenjski skušnji (posebej prek žene Hane, ki kasneje konča svojo trpko pot neuslišanege eksistencialnega iskanja življenjskega ravnotežja – kot neozdravljiva alkoholičarka – v umobolnici) nabralo v njegovem razvrzanem habitusu. Jedro tega razmisleka tiči v drugem, centralnem razdelku romana, v Scenariju za Ano Marijo. V njem so nadrobno in z močjo karseda prenikavega vživljanja razgrnjena ozadja vsega, v kar so v času, ki so ga živeli, zabredli Neubauerjevi, posebej brata Sergej in Marko ter ob njiju ali med njima Ana Marija. Marko se je v nasprotju s Sergejem in njegovim domobransko-obveščevalskim angažmajem gibal na povsem nasprotnem bregu deroče reke: v vrstah zasvojenih in neustavljivih komunističnih »bojnikov za novi svet« ter v vojni celo v vlogi bolj ali manj zloglasnega partizanskega komisarja, ki pa je v trenutku dobojevanega boja na vsem lepem spregledal svojo resnico o sebi in temnih silnicah časa, se predal veliki katarzi in odšel med kartuzijanske brate v samostan.

O tem, kaj se je s Sergejem, z Ano Marijo, Markom in drugimi dogajalo in zgodilo po končani vojni, ki je z vsemi svojimi trdimi posledicami treščila tako v opisano družino kot v »slovenško celo«, pripoveduje Capudrov roman v svojem tretjem »poglavju«, naslovljenem kot Tretja doba. Ta je sama po sebi samo neke vrste most do sedanje, katarzično zastavljene avtorjeve sle, da bi se prek sestavljenege mozaika drame nekdanjih in zdajšnjih »udov« družine Neubauerjevih, posebej prek novonastale zakonske zveze med Evanom (v Argentini rojenim sinom »razseljene« Ane Marije) ter Amando (Izidorjevo in Hanino hčerjo) dokopal do obnove tega, kar je uničil viharni in razklani minuli čas, novonastajajoča sedanost in prihodnost pa bi utegnili potrgane korenine nemara spet oživiti. Evan in Amanda sta daljna dediča njih, ki jih je razpenjeno morje zlih dob pogoltnilo v svoje globine. Sta ogledalo nepotešenega in globoko nostalgичnega spomina nanje, na njihovo DOBO in POT – in hkrati upanje, da bo iskanje povratka k izvirnim vrednotam nekdanjih družinskih in nacionalnih jeder obrodilo sad.

Sergeja in Marka, ki ju je ideološki razkol v razviharjenem času slovenske državljanske vojne pahnil na dvojne nepomirljivo spopadenih bregov

deroče reke, odslika Capudrov roman v tragični neizživetosti njunih življenjskih idealov, hotenj in še posebej erotičnih strasti ter se njunemu bistvu, kot tudi vseh drugih likov v tem široko zastavljenem panoramskem okviru, približuje skozi ostro brušeno povečevalno steklo svoje intelektualno-poetične razgledanosti v klasični, posebej teološko-spiritualni romanski literaturi in filozofiji. Kar največ stavi na to, da vnaša v tekst neke vrste polihistoriko-kozmpopolitski nadih in z njim prebija ozkost slovenskih domačijsko provincialnih obzorij oziroma zamejitev, kar vse daje romanu barvitost popolnega evropsko civilizacijskega spektra. Capuder si polpretekla in zdajšnja stanja slovenskih previranj, dramatičnih konfliktov in usod ter zorenja duha ogleduje prav skozi to in tako prizmo, prek katere si prizadeva vzdrževati distanco do vsega, kar se je dogajalo v tukajšnjih življenjskih mlakah in tolmunih. Iz povedanega in po tej poti sporočenega razberemo, da naši spori in spopadi, prerasli v krvave boje in pokole med dominantnima skrajnima ideologijama, militantno katoliško akcijo in domobranskim angažmajem na eni ter militantno komunistično akcijo in partizanskim angažmajem na drugi strani, niso bili nikakršna naša specifika, temveč sestavni del velikega previranja in prelamljanja, v kakršnem je že na štartu tega stoletja zagorel ves svet, požar pa se še do teh današnjih dni ni umiril. Capudrovega romana torej ne kaže brati kot poročilo o preteklosti, temveč kot meditacijo o globalnem času, ki ga živijo rodovi sedanosti. Svoje protagoniste, reprezentante družinskega kroga Neubauerjevih v ožjem in slovenskega meščanskega sloja kot vsem spreminjajočim se demografskim in socialnim strukturam navkljub kompetentne matice znotraj slovenske etnično-nacionalne skupnosti v širšem smislu, spremlja na bližnjih in daljnih potih skozi čas in prostor, v najrazličnejših »misijah«, ki jih je posameznikom nalagalo življenje. Ljubljana in drugi slovenski zaselki še zdaleč niso edini kraji bivanja in delovanja teh oseb, ki so enako doma tudi v Firenzah, na Dunaju, v Parizu, v Zagrebu, v Buenos Airesu in še masikje med poldnevnik in vzporedniki na širni zemeljski krogli.

Dokazovanje, da so slovenska zgodovina in kultura ter z njima vsi spleti slovenskih usod v svoji biti in s svojo fiziognomijo neločljivi segmenti širšega evropskega pa hkrati globalnega planetarnega pretakanja spreminjevalnih zgodovinskih energij, pa se vseeno ne zdi poglavitni smoter Capudrovega pisanja. Glavnino svoje analitične, meditativne in opredeljevalne pozornosti, ki so je v tem romanu deležni aktualna slovenska zgodovina in tokovi dramatičnih dogajanj v tem zadnjem polstoletju, je namenil razmisleku o dejanskosti tega, kar je oblikovalo in hkrati razkrajalo ljudi, vpete v poskuse soustvarjanja takšne ali drugačne slovenske poti skozi čas. Njegovo zapisovanje izžareva vseskoz dinamično, polemično napetost zoper glavnino vsega tistega, kar je bilo o istem bivanjskem obdobju sporočeno v večini dozdajšnjih literarnih obdelav. Prizadeva si preinterpretirati prevladujočega duha v ustaljeni podobi o tem času in njegovih protagonistih: o domobranstvu kot kvislinško izdajalski drži na eni in o pripadništvu »fronti« kot izkazu nacionalno pozitivne energije na drugi strani. Intenzivno razčlenjena sondaža vnanjih in notranjih dogajanj na teh dramatično razvejanih in vse prej kot enodimenzionalnih doživljajskih poligonih skuša resnico o dejanjih, ki so jih usmerjale večstransko zamotane in še zdaleč ne zlahka razvidne interesne, politične, ideološke, moralne in še kakšne silnice, predstaviti v drugačni, po možnosti radikalno prevrednoteni luči. Rezultat tega drugačnega osvetljevanja dejstev je predvsem poudarjanje

etično in idejno klenih potez na likih, ki so bili kot pripadniki zmagovitim komunistom nasprotnega hotenja ne le poraženi, temveč zavrženi, anatemi-zirani, izgnani, celo pobiti in predvsem človeško docela razvrednoteni, čeprav so bili, v primeru Sergeja Neubauerja, intelektualno, osebno in duhovno bolj čisti od svojih »sodnikov« po končani bitki in od zlega duha velike boljševiške zarote v vsej njeni celoti. Capudrova zgoščena, domala strastna, a žal mestoma pregostobesedna, v nasprotju s polnokrvno izpisanimi pasažami tudi v prazno zveneča tekstura svoje poslanstvo v tem smislu opravi, bralca prepriča v svoj prav in ga pripravi k drugačnemu, bolj objektivnemu razmisleku o tem, kar se je eksponentom tega naroda med dramatičnimi preizkušnjami, ki so jih prikovala na svoje verige, dejansko dogajalo in zgodilo. Čeprav je, vsaj v podtekstu, tu in tam pa tudi na samem obodu povedanega, ideološki naboj, kajpak opazno in celo deklarirano protikomunistično nastrojen, prebil mejo, ki jo literarna estetika brez škode za svoj optimalni rezultat in popolno kredibilnost še tolerira. Capuder se je namreč v slasti svojega razvnetega odpora zoper oportunistem, kot ga je ukazovala ena, po »sestopu z oblasti« zgodovinsko in moralno zavržena ideologija, znašel na nekaterih v romanu posebej poantiranih mestih v kleščah one druge, njej nasprotni, pa same po sebi nič manj enoumno ukazuje in aprioristične ter pravim literarno analitičnim vrednostim prejkone škodljive dokazovalne vneme. Bralčev občutek, da je zavoljo nje in njenega občasnega preraščanja v »udarni antikomunizem«, v imenu katerega označuje ves večdesetletni zgodovinski pokrov nad slovenskim življenjem kot popoln mrk in tragično zmoto, objektivnost sporočila o času in njegovem resničnem bistvu precej relativna, če ne kar vprašljiva, nemara ni čisto brez osnove. Vsekakor pa je ta in tak pogled na čas in njegova usodna previranja vreden premisleka – in zatorej tudi vse literarno kritiške pozornosti.

Neozdravljivost eksistencialne bolečine

Zorko Simčič: Človek na obeh straneh stene
(Založništvo slovenske knjige – Ljubljana, 1991)

Izbrani fragment: »... Teden za tednom, mesec za mesecem, da, skoraj leta nazaj je premišljeval, kako se vse ruši. On, svet okrog njega, ves svet. Vedel je, da je starega sveta konec in da tega mnogi ne vedo: niti tisti, ki so mislili, da s krvjo prinašajo novega. Kaj so vedeli, kaj prihaja za njimi in kdo jim je v resnici nekje daleč nekoč potisnil puško v roke? Svet je stal pred velikimi potresi...«

Simčičev roman smo na Slovenskem ob tukajšnjem natisu v začetku že postmodernih devetdesetih doživeli kot literarno odkritje in novost, čeravno z vedenjem, da je nastal in izšel – v »slovenski« Argentini pred zdaj že v vseh pogledih zelo odmaknjenimi petintridesetimi leti in bi ga bilo glede na to že moč všteti med »klasična« dejanja naše vsestransko razvejane leposlovne produkcije. Opis eksistenčne in eksistencialne drame slovenskega intelektualca, izrazito senzibilnega in introvertiranega človeka, ki ga je trda preša odnosov, iztisnjenih iz dozorelih okoliščin ob prelomnem izidu vojne, kot prepričanega protikomunista in uniformiranega domobranca

pognala v valu balkanskih prebežnikov na pot za vselej življenjsko ranjene razseljene osebe – daleč od domovine in brez možnosti vrnitve. Za njim je ostalo vse, kar je zapolnjevalo vsebino njegovega življenjskega utripa. V argentinskem eksilu, kamor ga je popeljala neizogibnost takratnih slovenskih selitev in kjer se je eksistenčno sicer oprjel trdnih tal pod nogami ter si poiskal takoj zaposlitev kot neke vrste stalno prebivališče, ne da bi bil hkrati doživel občutek eksistencialne polnosti in uravnoveženega življenjskega smisla. Otepa se z mučno in vseskoz enigmatično scefranostjo svojih spominov na doživljajske vozle, s kakršnimi sta preprejena njegov vojni čas in obdobje prevrata, dva vrtinca, sprepletana v en sam globok in usoden tolmun. V jedru teh njegovih reminiscenc, ki so v teksturi romana nanizane v širših ali ožjih fragmentarnih sklopih na način asociativno posredovanih retrospektivnih prizorov, je njegova nikdar izživeta, nikdar preboljena, a hkrati tudi nikdar scela razvozлана erotična vez s Katjo, najintenzivnejšim doživetjem njegovega življenja in hkrati obsesijo, ki si jo želi doumeti, a ne zmore prodreti do njenega skrivnostnega bistva. Srečal jo je med vojno, v Trstu, na pogrebu svojega brata, v nepojasnjenih okoliščinah po komunistih likvidiranega domobranca – kot njegovo dekle, se je v razboljenih urah poslavljajna od brata z vso čustveno in čutno intenziteto navezal nanjo in nato vse do konca vojne in še po njenem izteku tesno in predano povezoval svoje življenje z njenim. Tudi po svojem majskega pobegu ob daljnosežnem prevratu, ko ga je pot prek Ljubelja pripeljala sprva na Koroško in odondod v Trst, jo je več mesecev redno videval, saj ga je prihajala v rednih presledkih obiskovat, vse do njegovega po angleških zasedbenih oblasteh ukazanega odhoda v Argentino. Toda prav v dneh pred odhodom na pot, ki je dokončno zapahnila vsa njegova dotlej še odprta pa očitno tudi vsa prihodnja vrata, mu je bilo dano zvedeti, da je Katja – bila in ostala – vosovskooznovska obveščevalka, kriva za pokončanje njegovega brata in, po vsem sodeč, zadolžena tudi za njegovo likvidacijo. Da je temu res tako, zvemo v sklepnem poglavju, ki se s svojo domala epiloško »sekvenco« prevesi kar v neke vrste detektivski finale: protagonist romana namreč v Buenos Airesu, od koder se odpravlja nekam na sever velike dežele (kjer ga čaka novo delovno mesto, hkrati z njim pa tudi ustalitev in ustvaritev novega domovanja z ženo, ki po več letih prihaja za njim iz stare domovine), pričakuje napovedano snidenje s Katjo. Priprave na njen obisk so vpete v samo jedro njegovega vseskoz krčevitega in hkrati nadvse naporenega zaziranja vase, v vso tisto nerazvozlanu gosto spominsko prejo, ki je pravzaprav temeljna vsebina Simčičevega romana. To velja še prav posebej za veliko enigmo tega »človeka na obeh straneh stene«: za iskanje odgovora na vprašanje, kaj je bila in še vedno je resnica o tej ženski in o njenem medsebojnem razmerju, ki je vsaj njega, v trdem primežu vzročno-posledičnih klešč časa, vsega prežarilo in hkrati prežgalo v njem vse njegove bivanjske spojnice. Snidenja, ki je vanj usmerjen ves miselni, čutni in čustveni snop njegovih spominsko razčlenitvenih vrtanj, ne dočaka. Dejansko ga je vnovičnega in po vsej logiki stvari poslovilnega srečanja s Katjo globoko strah, saj je ves njegov notranji svet prežet z že kar nezanosno mešanico psihične izčrpanosti in želje, da bi se preteklosti odrešil. Do snidenja v resnici tudi sploh ne pride, torej tudi ne do odgovora na vprašanje, ki je v sami srži celotne protagonistove življenjske enigme: kaj je bilo v resnici s Katjo, ga je ljubila, kot je on njo, ali je samo spletala priložnost, da ga spelje v past in v pravem trenutku opravi svojo nalogo in ga likvidira. S to dotlej še

vedno neizpolnjeno nalogo so jo, razberemo iz teksture epiloga, očitno poslali za njim v Argentino – ali pa je svoje oznovsko poslanstvo vsaj izrabila za pretvezo, da bi ga znova videla. Ne protagonist sam ne mi z njim ne dobimo trdnega odgovora. Tistega (ne)usojenega dne, katerega skrivnostnemu poteku sledimo v sklepnih odstavkih romana, nanj, nedolgo potem, ko odide iz hotela, kjer naj bi se bila srečala, a se nista, na ulici v predmestju neka ženska iz črnega mercedesa strelja vanj in ga – zgreši: velika enigma v zvezi s to ljubeznijo in z vsem, kar konstituira njene vzročno-posledične splette, bo tako ostala do konca njegovih dni nerazrešena spremljevalka njegove biti.

Dobršen del tega dogajanja, tega premlevanja boleti, mučnine in neodgovorjenih vprašanj o sebi in o svojem razmerju do meglenega časa je v romanu podan kot protagonistov notranji monolog ter razkrivanje njegovih čutnih, čustvenih in miselnih stanj. Prek njih spoznavamo izrazito senzibilni, do psihopatoloških tančin izrisani ustroj razrvanega in življenjsko globoko utrujenega človeka, čigar duševna in duhovna ranjenost, razdvojenost nad samim seboj in do bolečine prignana averzija do drugih ljudi so značilne karakteristike modernega romanesknega junaka ter modernega (postmodernega?) človeka sploh.

Simičevega protagonista sicer razpoznamo kot nekdanjega pripadnika katoliške ideološko-politične usmeritve oziroma akcije, vendar ta njegova v domobranstvo kanalizirana pripadnost v romanu zlepa ne stopa v kakršnokoli poudarjeno ospredje. Pisateljeva sla po samoizpovednem zapisovanju vsekakor ni težila k temu, da bi bila predmet idejnega, politološko-sociološkega ali historiološko označujočega opredeljevanja. Konkretna protagonistova ideološka naravnost za duha romana in njegovo sporočilno poanto, četudi v fabulativnem okviru uporabljena kot nedvoumen izhodiščni motiv, v bistvu sploh ni relevantna. V poudarjenem ospredju vseh opisov je protagonistovo povsem osebno, čutno in duhovno, eksistencialno in nikakor ne povnanjeno idejno, politično ali celo vojaško doživljanje v zgodovinsko razburkanem času. Pisatelj si domala v ničemer ne daje duška v označevanju svojega lastnega odnosa do historično razvidnih silnic, ki ostajajo v ozadju, zgolj neke vrste neizogibni scenski okvir. Zanimata ga zbolj in samo spiritualna fiziognomija romanesknega junaka in njegov notranji, eksistencialni pogled na celotno sesutje sveta, kot mu ga je bilo dano doživeti v vsej njegovi osebni drami in še posebej v njenih najglobljih, najbolj intimnih plasteh nikoli izživete in zaokrožene zavesti. »Kot v blisku gredo mimo njega vsi dnevi zadnjih let,« zvemo iz enega od kontekstov. »Ne, nič ni mogel storiti. Za vsako jasno belo mislijo je stala jasna črna in ni bilo konca. Nikdar ni bilo konca . . . in je kazalo, da ga nikdar ne bo.«

Simič je v svojem pisanju težil k maksimalni objektivnosti presojanja vzrokov in posledic celotne travme, v kakršno je čas pahnil njegovega literarnega junaka – po mnogočem sodeč kar nanj. V enem izmed pasusov mu položi v usta naslednjo misel: »Ne ta, ki prime za meč za napad – je govoril . . ., ne oni, ki se ga oklene za obrambo, ne vesta, kaj si bo eden v resnici priboril, kar drugi v resnici brani. Danes eni pravijo, da se borijo za gospodarsko svobodo, pa zaslužujejo druge. Drugi pravijo, da se borijo proti prvim za svobodo podjarmljenih, pa se bo mogoče izkazalo, da je zaradi njih kratkovidnosti prišlo samo še več ljudi ob svobodo. Vsak misli, da ve, za kaj se bori ali kaj brani, pa se bo šele čez stoletja pokazalo, kaj je bilo v resnici.«

V tem romanu zastavljena vprašanja o temeljnem bistvu mlinskih kamnov, ki so sodobnega človeka zmleli v prah in ga pripeljali tja, kjer je, ostajajo pravzaprav brez odgovora, prav ti neizbrisani vprašaji pa so nemara najbolj nedvoumen odgovor na ves zapleteni rebus, ki zadeva »človeka na obeh straneh stene«. Prav v tem smislu pa je Simčičeva snov literarnega izpovedovanja, pripovedovanja in premišljanja – tudi in predvsem po zaslugi svoje prenikave in pretehtane ubeseditvene dognanosti – aktualna še danes. Morda celo bolj kot v času svojega nastanka.

Postavljati vprašanja, ki vznemirjajo

Drago Jančar: Razbiti vrč
(Založba Mihelač – Ljubljana, 1992)

Izbrani fragment: *»Odkar me je srečala pamet, se pravi skepsa, sem z največjo muko prenašal vso jugoslovansko komunistično simboliko, njeno ikonografijo, njene maršalske štadijske rituale. Pod njo so delovale tajne policije, sodišča, vojaški aparat, strah v sleherni celici družbenih mikroorganizmov. In zdaj, o ljubi Bog, ko je tega konec, se mi že pojavljajo novi mogotci z lentami, grbi, plapolajočimi zastavami, postrojenimi četami...«*

»Kaj naj počne pisatelj v tako zmedenem času?« se v enem izmed svojih zgoščeno ekspliciranih esejistično-meditativnih odstavkov, ki polnijo to knjigo, namenjeno dandanašnjim premislekom, sprašuje Drago Jančar, preden slejkoprej neizogibni, a z vsakim zapisanim tekstom znova nepotešeni potrebi po artikuliranju poglobljeno vprašujočega, distanciranega in z intelektualno skepsjo prežetega videnja silovitih premen časa, ki ga Slovenci z vso Evropo (severozahodno, vzhodno in južno od nas) vred doživljamo na dramatičnem prehodu iz poznih osemdesetih v zgodnja devetdeseta leta. Vsa njegova zapisovanja, zbrana med platnicami Razbitega vrča, ki bi se ga dalo šteti za neke vrste vademaecum, so poskus pretehtanega odgovarjanja na uvodoma citirano vprašanje.

Sestavki, ki jih prebiramo pod naslovi, kot so Krila behavosti nad Panevropo, Novo zrcalo za srednjo Evropo, Odpravljanje zgodovine, Razbiti vrč, Spomini na Jugoslavijo, Stvar Jožeta Pučnika, Demos kot sovražnik ljudstva, Moč decibelov, Podaljšana preteklost, Poročilo z roba, Strah danes, Besede, Deset dni – poročilo z roba ter Lahkotna hvalnica igri in morju, izpričujejo precej raznotero poreklo svojega nastanka. Nekateri izmed njih so nastajali v domeni Jančarjevih Penovsko predsedniških navorov (v Vilenici, na Bledu, na dunajskem srečanju oziroma kongresu), drugi kot izpolnitev dogovorjenega naročila za to ali ono izmed uredništev, nekaj pa je primerkov »čistih« esejev, napisanih na pisateljevo lastno pobudo, »za dušo«, kot bi se reklo, čeprav ti vzvodi za pisanje za vrednost posameznih tekstov ali tekstovnih sklopov sami po sebi niso odločilnega pomena. Bistveno je pač, da Jančarjevo razmišljanje v svojem celotnem spektru dovolj poglobljeno in kompetentno posega v vsa relevantna žgoča vprašanja obdobja, v katerem nam je bilo doživljati razbijanje vrča, te naše dozdajšnje porozne zgodovinske posode.

V tem prelomnem času prihaja do pomembnih premikov tudi in pred-

vsem v odnosu do literature kot ene izmed manifestacij elementarnih energij, ki sestavljajo humus za rast in zorenje družbenih razmerij. »Kadar se je literatura aktivno vključila v procesualnost zgodovinskih tokov in želela vplivati nanje,« piše v Krilih bebavosti nad Panevropo, »se je, ne da bi vedela kdaj, približala, včasih celo poistovetila z interesi in čustvovanji kolektivov. Takšna literatura zanesljivo ni delovala zblíževalno. Po svoji izvorni naravi literatura ne more biti substitut ničesar, ne nacionalne ne razredne ideje, ne zgodovinopisja ne politike, ne krščanske ali prosvetljenske etike. Njena prava narava je tista resnica človekovega mišljenja in čustvovanja, ki je nadzgodovinska, ki tudi kadar je postavljena v zgodovino, govori v človeškem in metafizičnem jeziku. Natančno namreč vemo, da človek ni opredeljen zgolj po zgodovini, ampak da je neskončno več in hkrati neskončno manj od nje. Zgodovinskemu procesu literatura zoperstavlja svojo imaginacijo, subjektivizem, svoj enkratni in na človekovem enkratnem življenju utemeljeni pogled na svet.«

Vendar pa glavnina v to zbirko vpetih in dosledno ali vsaj pretežno esejistično intoniranih tekstov, teh zarodkov Jančarjevega premišljanja o času in njegovih, po vsem sodeč, daljnosežnih premenah ni namenjena zgolj vprašanjem, povezanim z literarno estetiko, pač pa tolikanj bolj presojanju velikih tektonskih premikov, ki jih prinaša obdobje »odpravljanja zgodovine«. Ta je – vsaj v poslednjih stopdesetih letih, ki jim s tukajšnjega in sedanjega zornega kota pripisujemo funkcije in attribute polpreteklosti – ukazovala sleherni izmed aktivnih generacij, kakršne so se zvrstile na tej dolgi in naporni poti, da se opredeli za to ali ono ideologijo oziroma nacionalno ali pannacionalno idejo (panslavizem, pangermanstvo, nacional-socializem, boljševizem, samoupravni socializem in kar je bilo podobnega). »Posameznik«, ugotavlja Jančar v imenu svojega kritičnega gneva in sledeč rdeči niti svojega temeljnega nazora, »je bil zmeraj najprej opredeljen po ideji, bratski ali ideološki, kulturni ali socialni, šele potem po samem sebi. Njegove človeške dimenzije so se merile po pripadnosti pannacionalni, samo nacionalni ali celo lokalni obliki kolektivne zavesti.« In pri tem z neprikritim, vseskoz gnevno intoniranim obžalovanjem ugotavlja: »Upanja so bila zmeraj znova velika, razočaranja zmeraj znova toliko globlja; velike zamisli so se na koncu utapljale v človeški krvi.«

O eni teh »velikih zamisli«, o skupni državi Srbov, Hrvatov in Slovencev (tem nebodigatreba vrču) se razpiše (v januarju 1991.) v daljšem eseju z naslovom Spomini na Jugoslavijo, ki si po sedemdesetih in več letih priznava, da je doživela porazno bilanco in debakel. »V vseh teh sedemdesetih letih«, poudarja – v znaku natančnega in pretehtanega poznavanja dejstev, »noben od bistvenih problemov ni razrešen, ne gospodarstvo ne socialno ne nacionalno vprašanje.« Pač pa je postalo skupno življenje v tem »jugoslovanskem zakonu« resnično nevzdržno. »Jugoslavija,« pribija, »je kaotični del evropskega sveta. Zdi se mi, da tudi neobvladljiv.«

Vendar se Jančarjev premislek ne konča z olajšanjem ob pogledu na »truplo« te nevzdržne države, o kateri nam zaupa, da je, »odkar ga je srečala pamet, se pravi skepsa, z največjo muko prenašal vso jugoslovansko komunistično simboliko, njeno ikonografijo«, njeno represivno aparaturo in vse drugo, kar ostaja za vselej vpeto v grenki spomin nanjo (in nič manj v grenkosladko počutje, ki spremlja njen zaton tudi med pogrebno povorko). Njegov elementarni odpor zoper vse, kar zaudarja po ukazovalnem in ukaznem, avtonomno držo individualnosti zanikajočem kolektivi-

stičnem čustvovanju in obnašanju, po vseh sortah balkanske ali srednjeevropske ksenofobije in klavstrofobije, po šovinistično zadojenih mržnjah ali po zanikovalskem omalovaževanju nacionalnih, socialnih in kulturnih manjšin («Ali ni v naših odnosih naseljene neizmerno veliko arogance?»), se z neprikritim srdom ozira tudi na te najnovejše manifestacije »podaljšane preteklosti«, bodisi na balkanskem jugu ali na srednjeevropskem severu. Pri tem pa se še posebej zavzeto spopada s sedanjimi, aktualnimi slovenskimi spotikanji, ki usodno spodžirajo energijo našega postkomunističnega pomlajenja. Zaveda se: »Priložnost, ki jo imamo, je velikanska, vendar bo izgubljena, če bomo zašli v staro slovensko drobnjakarsko prostaško zmerjanje, uveljavljanje zgolj parcialnih interesov, grabežljivost. Ne samo, da se ne bomo nič zmenili, ampak bomo končali bodisi tam, kjer smo že bili, se pravi, da se bomo držali za goltance, ali pa še bolj klavrno, v medsebojno razžirajočem se provincialnem evropskem žepu.« In v taisti miselni zvezi, čeprav v drugem tekstovnem okviru: »Če je demokracija trdi in prosvetljeni boj mnenj, potem tukaj resnično še nimamo demokracije, pač pa postkomunizem. Postkomunizem ni samo podaljšana preteklost in njena zideologizirana družba, ni samo netolerantnost, pač pa nenehno slabo podkovano in slabo argumentirano blebetanje, zmerjanje, obrekovanje, obtoževanje. Ne boj, peklenško vpitje.« Ob teh duhovitih opazkah, oprtih na budno intelektualno distanco, se s primerno dozo zaskrbljenosti in nejevolje sprašuje: Kam nas bo to pripeljalo? ... »Končno bi morali nehati govoriti iz včerajšnjih uničujočih sporov in sovraštev v današnji čas.«

V poantah vseh teh opažanj ugotavlja, da se preteklost v bistvu sploh še ni končala, saj so še vedno »na vseh koncih in krajih na krmilnih položajih ljudje, ki so glasno ali z molčečim sodelovanjem omogočali celotni sistem dosedanjega represivno-permesivnega načina življenja«, pa zdaj iz svojih še zmeraj odličnih pozicij vpijejo o svobodi tiska in ustvarjalnosti, svobodi poklica, avtonomiji univerze, neodvisnosti sodstva ... taisti, ki so storili vse, da se te najbolj normalne reči na svetu ne bi uveljavile! »Spremembe so velike, spreminjanje je počasno,« zapiše eno svojih gesel v stavku, ki zveni po cankarjansko in se po Cankarjevi drži očitno tudi zavestno zgleduje – v želji po vlogi dediča. Na tem mestu – v eseju z naslovom Podaljšana preteklost, ki je v knjigi nemara besedilo osrednjega pomena – se torej vpraša: kaj naj počne pisatelj v tako zmedenem času, razpetem med evforijo spričo »odpravljanja zgodovine« in spričo »razbitega vrča« na eni ter hkratnim razočaranjem spričo »podaljšane preteklosti«? Naj dvigne bič in požene trgovce iz templja, a nima biča in ne premore moči, da bi z njim zamahoval, in ne volje za to, ker ve, »da ni za to na svetu, da bi mahal z bičem.« Peče pa ga pogled na ta zdajšnji čas hipokrizije in v njem posebej na tiste »leve intelektualce«, včerajšnje politične uradnike, ki so iz pisarn marksističnih centrov komunistični oblasti servisirali svoje leve intelektualne usluge, zdaj pa igrajo vloge lažnih disidentov. »Včeraj so z vsem ognjem živeli v svetu, ki ga danes več ni, danes, v podaljšanem času ideologij, pa živijo v svetu, ki ga jutri več ne bo.« Žal pa smo v tem svetu – spoznava z gnevom, ki ostaja nepresežena konsekvence njegovih zlih izkušenj z eksponenti komunistične vladavine – »primorani živeti tudi mi.«

K tej bolj ali manj konsekventni rdeči niti pisateljevega premišljanja o še neizčiščenih tolmunih v reki sprememb, ki nas nosi s seboj naši ne povsem predvidljivi prihodnosti naproti, je dodanih tudi nekaj z glavnilno miselnih preokupacij v domeni »razbitega vrča« ne povsem ujemaajočih se

motivnih krogov. Pri tem ne imejmo v mislih vseskozi zanimivega, dnevniško intoniranega Vojnega poročila, v katerem nam v zaporedju zabeleženih doživetij, vtisov in razmišljanj poroča o tem, kako je doživljal dogodke, ki so se zvrstili lani, med slovensko osamosvojitveno vojno v dneh od 26. junija do 5. julija, pač pa predvsem besedno prejo Portorožu, njegovi preteklosti, njegovi sedanjosti in predvsem njegovi casinojski igralnici posvečene Lahkotne hvalnice igri in morju, ki je nekako ni mogoče namotati v isto klobko z vsemi siceršnjimi Jančarjevimi premišljevanji ob še nepometenih črepinjah časa.